

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОРОДЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ

Наш підхід до мовної організації досить повно репрезентується визначенням Касевича В.Б.: *«Мова – це знакова система, призначенням якої є породження, передача та збереження інформації»* [3]. Тріада – породження, передача та збереження інформації – відтворює найважливіші функціональні особливості мовного спілкування.

Проте у поданому визначенні порушена (на наш погляд) послідовність етапів; мабуть, треба домовитись, що ланцюг перетворення тут буде трохи іншим: *породження, збереження та передача* інформації, бо передавати можемо лише ті знання, що виплекані нашим інтелектом (мозком) та зберігаються, знову ж таки, у нашій пам'яті. Це зауваження важливе для подальшої розбудови. Особливість та важливість цього визначення у тому, що тут підкреслюється, у першу чергу, *генеративна (породжувальна)* функція мовної поведінки людини, тоді як більшість дослідників найчастіше акцентують увагу лише на комунікативній функції мовної організації.

Співзвучний підхід до функціонального навантаження мовної організації знаходимо у Б.Ю. Городецького. У передмові до 24 випуску серії: «Новини зарубіжної лінгвістики» він зауважує: *«Коріння багатьох непорозумінь криється у неточному визначенні інформаційної суті природної мови. Тут важливо приймати до уваги, що мова - це не стільки «форма відтворення готових думок, скільки засіб змістовної організації та подання знань. Цей засіб є першоосновою, він універсальний, виникає з першими проявами людського інтелекту та постає надійним інструментом його розвитку. Без широкого та цілеспрямованого моделювання інформаційного механізму природної мови та процесів мовної діяльності можемо обходитися лише до якогось часу»* [6]. Мабуть, настав вже час, коли подальший прогрес в інформаційних технологіях (особливо в природно-мовних технологіях) неможливий без урахування та моделювання найважливіших складових мовної діяльності людини. До таких ключових проблем слід віднести питання:

1. Як інформація про оточуюче середовище, що отримана на образному рівні системи відчуттів, трансформується у систему знань на мовному рівні?
2. Яка структурна організація мовних засобів для подання знань на мовному рівні?
3. Яким чином відбувається синтез окремого мовного повідомлення?
4. Які можливі схеми перетворення інформації?
5. Яким чином здійснюється аналіз мовного повідомлення?

Враховуючи вказані принципові моменти організації мовного повідомлення, спробуймо накреслити (подати) модель функціонування мовної системи, відтворюючи, у першу чергу, її *породжувальну функцію* – синтез мовного повідомлення (етап породження знань для їх подальшого використання).

Почати слід, певне, з урахування головних результатів системної організації мови, отриманих на попередніх етапах дослідження та поданих у монографії «Системна

організація мови» [4] та учбовому посібнику «Архітектура мови» [5]. Найважливішим здобутком цих праць було формування системного підходу до мовної організації повідомлення, що спирається на формальне визначення базової семантико-синтаксичної структури мовного повідомлення SBO. Нагадаймо, що **SBO - це двоскладова монопредикатна структура відтворення ситуації зовнішнього середовища, всі складові якої реалізовані виключно на атрибутивному рівні їх опису.** Формальне визначення базової семантико-синтаксичної структури може бути подане у вигляді:

SBO = SUBJ - R₀ - MOV - (R_i * OBJ_i, i = 1, n; R_j * OBJ_j, j = 1, m), де
OBJ = OBJ / (ATTR_i (OBJ), i=1, k) * OBJ / OBJ * (ATTR_i (OBJ), i = 1, k),
MOV = MOV / (ATTR_j (MOV), j = 1, 1) * MOV / MOV * (ATTR_j (MOV), j = 1, 1),
ATTR(OBJ) = Attr(Obj) / Attr(Attr) * Attr(Obj) / Attr(Obj) * Attr(Attr),
ATTR(MOV) = Attr(Mov) / Attr(Attr) * Attr(Mov) / Attr(Mov) * Attr(Attr), де
1 <= n <= 6, 1 <= m <= 4, a m + n <= 7; 1 <= k <= 6, 1 <= 1 <= 3,
R₀ - відношення «бути суб'єктом», R_i - предикативні відношення,
R_j - ситуаційні відношення.

Абревіатура тут така: **SBO** – це базова семантико-синтаксична структура «синтаксичний блок», OBJ та MOV – мовні засоби для відтворення категорій об'єкта, суб'єкта та дії, ATTR(OBJ), ATTR(MOV), ATTR(ATTR) - мовні засоби для відтворення прикмети об'єкта, прикмети дії та прикмети прикмети.

Структура SBO – це основна схема організації мовного матеріалу; довільне повідомлення, таким чином, може бути подане або на монопредикатному рівні (власне структура SBO або її трансформації), або на поліпредикатному рівні, де об'єднуються кілька базових структур або їх трансформацій.

Важливими складовими, що знадобляться у подальшому, слід вважати тези:

1. Системна організація мови визначається системною організацією пам'яті людини.
2. Мова – це вища форма відбиття інформаційного стану нашої пам'яті, що відтворює або зовнішнє середовище, або внутрішній та емоційний стан людини.
3. Відтворення зовнішнього середовища реалізується шляхом послідовного квантування його на окремі шматки – кванти, обсяг яких визначається базовою структурою повідомлення.
4. Цілісна картина зовнішнього середовища (наші знання про довкілля) подається сукупністю базових повідомлень, що поєднані між собою законами зв'язності тексту.
5. Мовна діяльність людини можлива лише при взаємодії головних її складових - бази знань (як усього накопиченого за життя досвіду) та лінгвістичного процесора (як індивідуальної мовної компетенції окремої людини стосовно граматичного ладу).

Ці головні тези складають основу розбудови моделі синтезу повідомлення, яка у подальшому використовуватиметься для аналізу мовного матеріалу. Модель синтезу (породження) повідомлення торкається внутрішніх процесів мозкової діяльності людини і об'єднує в собі особливості роботи та взаємодії першої та другої сигнальної системи. Це помежована сфера діяльності, що визначає перехід від психічного стану до символічного (мовного), реалізованого на акустичному або письмовому рівні. Відомі класичні праці у цій сфері Л. Єльмслева та Ф. де Сосюра окреслюють головні контури

цієї проблеми [2, 10], Мельніков Г. П. вже більш конструктивно використовує це співвідношення [9], акцентуючи увагу на асоціативному зв'язку образної природи значення з символічним характером означуваного.

Особливість запропонованого нами підходу у тому, що цей зв'язок між образним відображенням зовнішнього середовища та мовними засобами його відтворення опрацьовується з урахуванням системної організації мовної діяльності, що спирається на поняття базової семантико-синтаксичної структури організації окремого мовного повідомлення, а не на окреме поняття, як це було раніше. Коротенько подамо загальну схему формування (породження) мовного повідомлення.

Платформою подальшого дослідження постає поєднання вказаних раніш постулатів організації мовної діяльності; зауважимо лише, що вони мають не декларативний, а суто конструктивний характер і, власне, визначають системну організацію мовної поведінки людини.

Постулат перший - визначає загальний обсяг елементів базової структури, структуру складових та, у загальному випадку, реалізує співвідношення між дискретним характером засобів мови та безперервною природою існування головних категорій цього світу - часу, простору та дії.

Постулат другий - ставить у відповідність мовні засоби відтворюваному середовищу, визначає рівні квантування оточуючого довкілля у відповідності з усталеними структурними схемами організації повідомлення, визначає структури відтворення кожного кванту та пов'язує їх поміж собою.

Постулати третій та четвертий - визначають узагальнену схему використання мовних засобів для змістовної організації, збереження та подання знань, бо головна функція мовної комунікації - передача знань від мовця до реципієнта.

Постулат п'ятий - постає плідною основою моделювання окремих проявів мовної діяльності людини, бо лише поєднання нашої мовної компетенції (лінгвістичний процесор) з накопиченими знаннями (наша пам'ять - база знань) може стати конструктивною основою створення нових інформаційних технологій.

Поєднання цих важливих постулатів створює надійну основу для аналізу окремих проявів функціонування мовної системи. З урахуванням прийнятої платформи та головних результатів системної організації мови, визначених у посібнику «Архітектура мови», можемо подати тепер наступну версію синтезу мовного повідомлення.

Зовнішнє середовище сприймається людиною через систему відчуттів і дискретизується зоровим аналізатором по окремих квантах, кожен з яких відтворює цілу динамічну ситуацію, обсяг якої визначається параметрами короточасної пам'яті людини і не перевищує 7-8 елементів одночасного сприйняття. Особливість роботи зорової системи у тому, що функціонально постулюється наявність такого оператора, який зводить до купи всі складові динамічної ситуації, що знаходяться у триєдності часу, простору та дії [1]. Друга сигнальна система такому оператору ставить у відповідність стандартну структуру, що відтворює довільну ситуацію зовнішнього середовища і визначається як SBO. Як згадувалося в «Архітектурі мови», така відповідність першої та другої сигнальної системи сформувалась внаслідок тривалої взаємодії мовної системи з образним рівнем відтворення оточуючого середовища. У цій взаємодії пріоритет буде за зоровою системою, бо головні параметри квантування та відтворення зорового образу визначаються характеристиками короточасної пам'яті, де якийсь час зберігається

(фіксується) окрема динамічна ситуація. Ще раз звернімось до В.Д. Глезера: «...У випадку конкретного мислення оператори цієї системи (зорової) перетворюють сукупність предметів в децю ціле - в сцену, яку можна огледіти одночасно. При абстрактному мисленні таким же чином виконується поєднання окремих понять в систему, що сприймається як єдине ціле» [1].

Важливо те, що внаслідок діалектичної взаємодії зорової та мовної систем сформувалася загальна система відтворення середовища, де функції поділяються таким чином: зорова система (як і система відчуттів загалом) відповідає за цілісне сприйняття як окремого елемента дійсності (об'єкта, суб'єкта, дії в оточенні своїх прикмет), так і цілої динамічної ситуації (сукупності окремих складових, пов'язаних у триєдності часу, простору та дії відповідними відношеннями); мовна ж система через сукупність відповідних засобів забезпечує відтворення як окремого цілісного об'єкта (вказує його ім'я та прикмети), так і загалом всієї динамічної ситуації, використовуючи для цього базову семантико-синтаксичну структуру SBO (враховуються всі складові та відношення між ними). Як бачимо, у структурі SBO як узагальненій схемі опису окремої динамічної ситуації докільля відтворюються найважливіші особливості мовної організації: тут подається сукупність об'єктів, суб'єктів та дії у повноті їх прикмет; фіксується множина складових у триєдності простору, часу та дії; визначається система відношень між заданими складовими.

Отже структура SBO постає узагальненим семантико-синтаксичним шаблоном (штампом) відтворення окремих співвідношень реального зовнішнього світу. Відношення до абстрактного мислення також вже дискутувалося і тут лише нагадаймо, що головні схеми відтворення докільля формуються на етапі відтворення реального зовнішнього середовища, а абстрактне мислення користується вже стандартними усталеними схемами, опрацьованими на початковій стадії відтворення реального середовища.

У попередніх працях [4, 5] розглядалися лише питання структурної організації окремого повідомлення, що торкалися базової структури SBO, можливі схеми її трансформування (монопредикатний рівень організації повідомлення) та схеми взаємодії таких структур (поліпредикатний рівень формування повідомлення). Проте питання власне лексичного наповнення базової структури лишалися поза нашою увагою; тепер настав час ретельно проаналізувати етап синтезу окремого повідомлення, окресленого базовою структурою SBO.

Кількісний аналіз можливих схем актуалізації базової структури (що сягає значень від 40 000 - 40 000 000 000 варіантів для повідомлення з 8 складовими) у загальному випадку інваріантний щодо лексичного наповнення, тобто не залежить від того, яка лексема займає те чи інше вакантне місце синтаксичної структури. На цьому шляху враховуються лише кількість елементів базової структури та їх атрибутивне оточення (повнота опису окремої складової). Проте у загальному випадку процедура лексичного наповнення окремих складових повідомлення сягає найбільш глибоких втрат організації мовної діяльності людини (як на стадії синтезу, так і аналізу повідомлення) і визначає найважливіші принципи моменти системної організації мови.

У першому розділі «Архітектури мови», присвяченому інформаційному забезпеченню інтелектуальних систем, аналіз процесів обробки образної інформації закінчувався створенням концептуальної моделі відтворюваного об'єкта/суб'єкта або

явища [5]. Нагадаймо, що концептуальна модель являє собою множину зорових, смакових, слухових тощо прикмет, які визначають об'єкт, суб'єкт або дію і пов'язані між собою асоціативними зв'язками. У загальному випадку концептуальна модель однозначно відтворює об'єкт/суб'єкт на множині його прикмет, що сприймається людиною як деяка цілісність. Лишається до системи актуалізованих прикмет концептуальної моделі ще увести ім'я, що подається на символічному рівні і виконує суто номінативну функцію.

Поєднання концептуальної моделі об'єкта з його іменем несе вже відповідну номінативну функцію, що реалізується у межах окремої мовної одиниці. Якщо розглядати такий об'єкт як окрему складову довільної ситуації, то ім'я об'єкта виконує лише частково функцію номінації окремої ситуації і через це позначається терміном **«когномінант»** - як співучасник акта номінації цілої ситуації [9]. Оскільки далі нас цікавитимуть питання формування окремого повідомлення (особливості заповнення базової структури), то вказаний термін «когномінант» нас цілком задовольняє, бо відтворює особливості номінації окремих складових базової синтаксичної конструкції. Отже, скрізь надалі для позначення імені окремого актанта базової структури SBO користуватимемося терміном «когномінант», а саму комунікативну одиницю, що визначається базовою структурою і подається на мовному рівні сукупністю окремих когномінантів, визначатимемо вже як **«номінант»**; тобто вважатимемо, що базова структура SBO буде номінантом окремої динамічної ситуації доквілля, а кожна складова такої структури буде її когномінантом.

Важливо також враховувати, що загальний зміст повідомлення може бути однозначно відтворений як мовцем, так і реципієнтом лише за умови несуперечливого сприйняття не тільки окремих складових, але і структури усього повідомлення, що об'єднує множину когномінантів в єдине ціле. Отже, знову з посиланням на Мельнікова Г.П. [9] маємо: ***"самі когномінативні відношення можуть стати об'єктом номінації, замислом мовця, тобто ... особливим різновидом змісту, який можемо назвати когномінативним синтаксичним змістом"***. Останнє означає, що зміст повідомлення визначається не лише сукупністю когномінантів як складових повідомлення, але і системою тих відношень, що пов'язують ці складові. Для нашого випадку ситуація спрощується, бо система синтаксичних відношень лишається завжди постійною і визначається структурою SBO або її трансформаціями.

Таким чином, кожна складова базової структури (як комунікативної одиниці повідомлення) повинна виконувати подвійне навантаження: з одного боку, вона обов'язково виконує функцію номінації елемента в структурі повідомлення (функція когномінанта), а з іншого боку - також обов'язково - повинна відтворювати ще й синтаксичну функцію цієї складової у межах всього повідомлення. Це є принципове положення організації довільного повідомлення, і воно повинне враховуватися при розгляді будь-яких питань мовної організації. Отже, довільний елемент мовного повідомлення виконує одночасно дві функції - номінативну (або змістовну) та синтаксичну (функцію зв'язку з іншими складовими). Це подвійне функціональне навантаження буде характерним для довільної мови, але реалізується воно по-різному у різних випадках.

Перша (номінативна) функція реалізується для всіх мов однаково - шляхом використання значущих морфем, тобто імені когномінанта, що несе відповідну функцію

номінації; друга функція (синтаксична) виконується по-різному у різних мовах. У флективних мовах вона реалізується за рахунок допоміжного використання «релятивних» морфем, які відтворюють синтаксичну функцію окремого когномінанта. Взагалі, всі морфемі поділяють в залежності від функціонального навантаження на три групи: значущі, генеративні та релятивні. Перші дві групи виконують чисто номінативну функцію (сукупність кореневої та генеративних морфем визначається як основа і буде якраз значущим ядром лексеми - її когномінантом), релятивні ж морфемі виконують чисто синтаксичну функцію, визначаючи місце окремої лексеми у базовій структурі. В англійській мові, наприклад, де релятивні морфемі використовуються дуже обмежено, синтаксична функція когномінанта реалізується, головним чином, за рахунок порядку слів. Флективні ж мови, внаслідок поєднання в окремому когномінанті номінативної та синтаксичної функції, визначаються досить довільним порядком відтворення структури повідомлення; це стосується, зокрема, української, російської та інших флективних мов. Оскільки далі матимемо справу виключно з флективними мовами, то при аналізі морфемної структури лексем нас цікавитиме лише дихотомія когномінанта на основі (що виконують виключно номінативну функцію) та релятивні морфемі (що визначають місце лексеми у структурі повідомлення). Увага до генеративних морфем визначається явищем словотворення, яке поки що не розглядається.

Формальне визначення семантико-синтаксичної структури SBO та визнання її стандартною схемою подання довільного повідомлення дозволяє далі чітко прослідкувати схему породження окремого повідомлення та визначити зв'язок між синтаксисом та морфологією. То ж, загальна схема відтворення середовища (синтез мовного повідомлення) виглядатиме тепер наступним чином. Людина через систему відчуттів (головним чином, через зоровий канал) сприймає зовнішнє середовище, квантує його за частинами, обсяг яких не перевищує можливостей окремої базової схеми повідомлення, виділяє елементи кожної такої частини: об'єкти/суб'єкти та дію, імена котрих – когномінанти, присутні вже у пам'яті людини. В залежності від комунікативної потреби виконується актуальне членування множини об'єктів відтвореної ситуації, яке, головним чином, визначається задумом мовця та об'єктивними чинниками реалізації зв'язності тексту. Надалі нас цікавитиме виключно проблема заповнення окремих складових базової семантико-синтаксичної структури.

Формальні мови часто оперують поняттям «структура»; це поняття там використовується у значенні «структурного шаблону», що не несе ніякого змістовного навантаження, бо шаблон вказує лише як потрібно поєднати сукупність даних, але не вказує шлях реалізації. Аналогічним чином «Архітектура мови» подає лише формальний опис базової синтаксичної структури та визначає схеми трансформування і поєднання таких структур; тут, по суті, йдеться лише про стандартні схеми формування повідомлення та їх ієрархію (це якимось нагадує усталені схеми англійської мови - *patterns*), а не про конкретне повідомлення з відповідним лексичним наповненням. Для системної організації це досить виправданий підхід.

«Архітектура мови» подає можливі різновиди таких структурних шаблонів для організації повідомлення [5]; подібні структурні утворення, визначаючи головні схеми формування повідомлення, по суті, не залежать від лексичного наповнення конкретного шаблону, тобто будуть інваріантними стосовно лексичного складу. Тепер

нас цікавитимуть якраз питання заповнення окремої структури конкретним лексичним матеріалом. Тут слід розрізняти дві схеми використання стандартних схем-шаблонів: перший етап - це синтез повідомлення, а другий етап - аналіз повідомлення. Ретельно проаналізуємо особливості породження окремого повідомлення.

Процедура синтезу повідомлення визначається трьома стадіями: вибір типу структури, визначення порядку заповнення окремих вакансій, власне заповнення складових вибраної структури. Більш точно процедуру синтезу повідомлення можемо подати послідовністю етапів:

1. Визначення фрагмента відтворюваного доквілля (абстрактного або реального);
2. Дискретизація визначеного фрагмента за окремими квантами, обсяг котрих може бути відтворений у межах окремої базової структури;
3. Визначення послідовності відтворення мовними засобами окремих квантів середовища;
4. Визначення складових поточної відтворюваної ситуації;
5. Перехід від концептуального рівня подання інформації до мовного рівня когномінантів;
6. Вибір структурної схеми (шаблону) повідомлення;
7. Урахування актуального членування відтворення окремої динамічної ситуації;
8. Переведення когномінантів у відповідну частину мови ;
9. Використання відповідних морфологічних засобів для відтворення необхідних синтаксичних зв'язків;
10. Почергове заповнення всіх синтаксичних вакансій вибраної структури;
11. Перехід до заповнення наступного шаблону;
12. Урахування організації зв'язності тексту;

Для пояснення почнемо з прикладу (мабуть, трохи штучного), що не зустрічається у мовній практиці, але дуже влучно відтворює суть проблеми. Розгляньмо повідомлення:

«Страшно страшний страшило

страшно страшить

страшно страшних страшенят»,

або щось подібне:

«Кохано коханий коханець

кохано кохану коханку

кохано, кохано кохав».

Ці приклади перегукуються з відомим штучним прикладом Л.В. Щерби «Глокая куздра...», який свідчить, що службові частини мови та релятивні морфеми виконують важливе синтаксичне навантаження.

Особливість поданих прикладів у тому, що *вся базова структура SBO, зберігаючи синтаксичні зв'язки і відповідаючи головним семантичним критеріям її формування, актуалізується лише з одного поняття* «страх» або «кохання». Це означає, що одне й те ж поняття використовується багаторазово для заповнення суто різних вакансій базової структури організації повідомлення. У кожному випадку, в залежності від вакантного місця базової структури, змінюється функціональне навантаження однієї й тієї ж лексеми. Вирішення цієї проблеми можливе на шляху використання поняття *семантико-синтаксичної породжувальної функції*.

Для кращого розуміння подальшого подання матеріалу скористайтесь цікавим методологічним прийомом. До цього часу, коли ми працювали з поняттям базової синтаксичної структури SBO [4, 5], завжди за поняттям структури підспудно стояла конкретна реалізація опису довільної динамічної ситуації середовища. Спробуймо тепер вилучити з повідомлення конкретне лексичне наповнення; що може лишитися у цьому випадку? Мабуть, окрема матриця - штамп самої структури з вакантними місцями та потенційними відношеннями.

Які ж вакансії має потенційна структура повідомлення - матриця SBO? Якщо звернутися до визначення базової структури, матимемо конкретний перелік семантично-синтаксичних складових:

1. «Бути об'єктом /суб'єктом» - OBJ;
2. «Бути дією» - MOV;
3. «Бути прикметою об'єкта» - ATTR (OBJ);
4. «Бути прикметою дії» - ATTR (MOV);
5. «Бути прикметою прикмети» - ATTR (ATTR).

По суті, це головні складові довільного повідомлення, а отже і базової структури. Але яким чином вирішити протиріччя, що витікає з поданого вище прикладу – тобто, яким чином з одного окремого когномінанта формуються різні складові базової семантико-синтаксичної структури (або різні частини мови, якщо це явище розглядати більш узагальнено)? Тут у нагоді стає поняття семантико-синтаксичної породжувальної функції, про яке мова велася трохи раніше.

Поняття синтаксичної функції інтуїтивно сприймається багатьма фахівцями і використовується для пояснення переходу окремої складової повідомлення на різні вакансії предикатної структури. Вперше це поняття було запропоноване А. Мартіне у його відомій праці "Основи загальної лінгвістики" для пояснення явища, яким чином один елемент може виконувати у повідомленні різне синтаксичне навантаження: *"вбачається ймовірно, що краще мати лише одну монему для позначення "чоловіка", одну монему для позначення "жінки", одну для позначення "тварини" тощо, і, якщо необхідно, приєднувати до них інші монем, в залежності від обставин, що приймають значення "той, хто виконує дію", "той, на кого направлена дія" тощо"* [8]. Поняття функції тут більше тяжіє до поняття синтаксичної ролі або синтаксичного відношення.

У нашому випадку функціональна залежність розглядається на більш глибокому рівні (притаманному точним природничим наукам) з урахуванням можливості використання поняття *аргумента* функції. Аргументом синтаксичної функції вважається ще безчастиномовний *"когномінант"*, який за допомогою тієї чи іншої семантико-синтаксичної функції переводиться на рівень вакансій структурного штампа SBO.

Можемо вважати, що рівень формування концептуальних знань, який завершує образний рівень відтворення середовища, закінчується множиною К когномінантів, які на цій стадії будуть ще інваріантними стосовно категорій відтворюваного середовища. Тобто когномінативний рівень нашої пам'яті складається із множини імен, які виконують лише головну свою функцію - функцію номінації, не пов'язуючи ще ці імена з конкретними категоріями зовнішнього середовища. Функцію перетворення безчастиномовного імені – когномінанта - у конкретну частину мови, що відтворює окрему категорію докільля і займає конкретну вакансію базової структури,

називатимемо *семантико-синтаксичною породжувальною функцією*. Реалізується ця функція за рахунок використання відповідних мовних засобів морфологічного рівня - релятивних морфем. У залежності від організації структурного штампa SBO, слід визнати існування найважливіших стандартних семантико-синтаксичних функцій:

- FS1(Ki) - «присвоїти когномінанту Ki статус об'єкта/суб'єкта»,
- FS2(Kj) - «присвоїти когномінанту Kj статус дії»,
- FS3(Km) - «присвоїти когномінанту Km статус прикмети об'єкта/суб'єкта»,
- FS4(Kn) - «присвоїти когномінанту Kn статус прикмети дії»,
- FS5(Kl) - «присвоїти когномінанту Kl статус прикмети прикмети».

Слід відразу ж підкреслити відмінність семантико-синтаксичних функцій від синтаксичних відношень. Якщо, скажімо, синтаксичне відношення Ri - «бути об'єктом» фіксує зв'язок відповідних складових повідомлення (а, отже, і елементів зовнішнього середовища), то функція FSi(K) переводить конкретне ім'я (когномінант K) до розряду конкретних категорій доквілля. Отже, *семантико-синтаксична функція обов'язково виконує конкретне перетворення над своїм аргументом*; відповідним чином формальне визначення функції може бути подане через ті перетворення, що виконуються над її аргументом (аргументом семантико-синтаксичної функції, як ми домовились, буде деякий когномінант Ki із поля K). Отже, матимемо:

- FS1(Ki) - переводить когномінант Ki до категорії іменників;
- FS2(Kj) - переводить когномінант Kj до категорії дієслова;
- FS3(Km) - переводить когномінант Km до категорії прикметників;
- FS4(Kn) - переводить когномінант Kn до категорії прислівників;
- FS5(Kl) - переводить когномінант Kl до категорії прислівників.

Доречно тут нагадати відомі речі, що реалізація конкретної семантико-синтаксичної функції підтримується відповідними мовними засобами. Якщо елементи поля когномінантів інваріантні щодо частин мови (а отже, будуть інваріантними і щодо категорій відтворюваного середовища) і репрезентуються, головним чином, основою слова, визначаючи номінативну та генеративну функцію людини, то реалізація окремої семантико-синтаксичної функції зводиться до процедури приєднання до когномінанта допоміжних релятивних морфем, які виконують подвійне навантаження: з одного боку, це чисто синтаксична функція поєднання з іншими елементами, а з іншого - семантична функція, що визначає належність відтворюваного елемента до конкретної категорії доквілля, а отже - і належність мовних засобів до конкретної частини мови.

У поданому раніше прикладі один і той же когномінант $K_i = K_j = K_m = K_n = K_l =$ «страш» різними функціями пов'язується з різними категоріями дійсності, а отже, у кожному випадку пов'язується з конкретною вакансією базової структури SBO:

- FS1(страш) = *страшило*,
- FS2(страш) = *страшить*,
- FS3(страш) = *страшний*,
- FS4(страш) = *страшно*,
- FS5(страш) = *страшно*.

Функції FS1 - FS5 відтворюють чисто семантичний аспект поєднання складових у межах окремого повідомлення, проте якщо враховувати всі синтаксичні різновиди FS1, то необхідно доповнити вказану систему функціями, що враховують різне ставлення об'єкта до дії. Важливо також підкреслити ще один аспект використання семантико-

синтаксичних функцій: використання подібних перетворень безпосередньо пов'язується з диференціацією мовних засобів за окремими частинами мови (по суті, кожна функція перетворює безчастиномовний когномінант у конкретну частину мови: іменник, прикметник, дієслово, прислівник). Функції FS4 та FS5 відрізняються актуалізацією вакантних місць базової синтаксичної структури; коли FS4 відповідальна за формування прикмети дії, то FS5 переводить когномінант до прикмета прикмети.

Запропонований підхід до синтезу мовного повідомлення торкається важливих питань формування та використання різних частин мови у повідомленні. Визнання сукупності семантико-синтаксичних функцій у кількості чотирьох відповідає загальноновизнаним концепціям, що для відтворення будь-яких реалій зовнішнього середовища достатньо чотирьох частин мови (іменник - OBJ, дієслово - MOV, прикметник - ATTR(OBJ) та прислівник - ATTR(MOV)), усі інші будуть похідними від них. Ствердження цього факту знаходимо у багатьох дослідників і такий розподіл частин мови вбачається стабільним для більшості мов. Отже, можемо вважати, що людство опрацювало узагальнену схему відтворення середовища, незалежно від розвитку тієї чи іншої мови.

Даний підхід подає нову модель функціонування мовних засобів на стадії синтезу мовного повідомлення і торкається окремих підвалин розбудови мовної системи. Тут не зламуються усталені принципи мовної організації, проте виникає нова модель організації мовного повідомлення, що дозволяє більш адекватно пов'язати між собою такі питання, як формування окремих частин мови, перехід однієї частини мови до іншої тощо. Тут, по суті, торкається психологічної діяльності людини, що пов'язується з мовною діяльністю та перегукується з "Людським фактором у мові" Кубрякової О.С. [7].

Узагальнена концепція функціонування мовної системи з урахуванням попередніх результатів [4, 5] є такою. З опануванням граматичного ладу у дитини формується лінгвістичний процесор, головною структурною одиницею функціонування якого постає базова семантико-синтаксична структура SBO як узагальнена схема відтворення оточуючого середовища. Одночасно опрацьовуються різні схеми трансформування цієї структури (монопредикатний рівень організації повідомлення) та схеми поєднання таких структур (поліпредикатний рівень). Початковий рівень організації бази знань індивідуальної мовної системи починається з формування множини когномінантів K , що виконують лише функцію номінації головних складових доквілля. Сукупність окремих семантико-синтаксичних функцій $FS_i(K_i)$ на стадії синтезу повідомлення дозволяє конкретну множину корюмінантів окремої динамічної ситуації розташувати за відповідними вакантними місцями базової синтаксичної структури SBO.

Важливо далі підкреслити узагальнений принцип використання семантико-синтаксичних функцій. До цього часу ми розглядали лише питання формування окремої базової структури. Проте ці функції мають настільки важливий узагальнений характер (дійсно, кожна з них визначає перехід когномінанта до тієї чи іншої частини мови), що роль їх виходить за межі монопредикатного рівня і значною мірою визначає поліпредикатний рівень організації повідомлення.

Дійсно, аргументом кожної синтаксичної функції FS1 - FS4 може бути не лише окремий когномінант із множини K , але і цілком уся структура SBO. Останнє означає, що довільна структура SBO, в залежності від семантико-синтаксичного навантаження її у складі окремого повідомлення, може виконувати функцію об'єкта (явище

субстантивациї), прикмети об'єкта (явище ад'ективації) або прикмети дії (явище адвербіалізації). Нехай маємо структуру базову SBO «**виконувати обов'язки менеджера**», тоді:

FS1 (SBO) = «**виконання обов'язків менеджера**»,

FS3 (SBO) = «**виконуючий обов'язки менеджера**»,

FS4 (SBO) = «**виконуючи обов'язки менеджера**».

У таких випадках, дійсно, цілком уся структура SBO приймає статус або узагальненого об'єкта, як у випадку субстантивациї FS1(SBO), або функцію узагальненої прикмети об'єкта FS3(SBO), або функцію прикмети дії FS4(SBO). Важливо підкреслити, що функція FS2 не може мати своїм аргументом знову ж таки цілу структуру SBO. Цю особливість можемо пояснити лише за рахунок особливої ваги дієслова у повідомленні як цементуючого предикативного центру. Функція FS2, що визначає перетворення «стати дією» у окремому повідомленні може використовуватися лише одноразово.

Отже, насамкінець, можемо констатувати, що поняття семантико-синтаксичної функції постає важливим, необхідним і конструктивним для відтворення окремих етапів функціонування мовної системи як на стадії синтезу, так і аналізу мовного повідомлення. Визнання та використання поняття семантико-синтаксичної функції дозволяє зовсім по-іншому підійти до питань словотворення, тобто переходу однієї частини мови до іншої. У «Структурному синтаксисі» Л. Теньєра значна увага приділяється якраз цим питанням [11]. Цілий розділ там присвячений питанням переходу однієї частини мови до іншої, будується навіть певна ієрархічна система таких перетворень; невирішеним лишається лише головне питання - яку словоформу (частину мови) прийняти за вихідну та як визначити послідовність перетворень.

Проте ці питання знімаються з порядку денного, якщо прийняти концепцію використання породжувальних семантико-синтаксичних функцій. Питання у цьому випадку вирішується однозначно: усі частини мови будуть похідними від однієї основи - когномінанта, а перехід до тієї чи іншої частини мови визначається лише використанням тієї чи іншої синтаксичної функції. Порядок використання таких функцій суто довільний і аж ніяк не пов'язаний з ієрархією словотворення; інша річ, що опанування дитиною тією чи іншою частиною мови різниться у часі, але це ніяким чином не зумовлює послідовність їх використання. Беремо довільний приклад - за вихідну основу візьмімо когномінант «**мов**», тоді матимемо:

FS1 (мов)	-	мова,
FS2(мов)	-	мовити,
FS3(мов)	-	мовний,
FS4(мов)	-	мовно,
FS1(SBO)	-	мовлення.....
FS2(SBO)	-	мовлячий.....
FS4(SBO)	-	мовлячи.....

Важливо лише зауважити, що ми не розглядали мовні засоби, що забезпечують функціональне перетворення когнемінантів до відповідної частини мови, проте це вже зроблено досить кваліфіковано (уся сучасна морфонологія).

Приймаючи концепцію семантико-синтаксичних породжувальних функцій, що переводять послідовно окремий когномінант на відповідну вакансію базової семантико-синтаксичної структури SBO, а отже, і до конкретної частини мови, ми маємо нову

підтримку концепції про пріоритетну роль синтаксису відносно морфології. Дійсно, невизначений відносно частин мови довільний когномінант K_i , займаючи місце аргумента конкретної синтаксичної функції $FS_i(K_i)$, приймає статус окремої категорії довілля «бути об'єктом/суб'єктом», «бути дією», «бути прикметою об'єкта», «бути прикметою дії». Реалізується це шляхом використання відповідних мовних засобів (релятивних морфем), що приєднуються до когномінанта. Схему використання релятивних морфем визначає відповідна синтаксична функція, отже синтаксис зумовлює використання тих чи інших мовних засобів. Мабуть, можемо зробити узагальнення: **семантика відтворюваного середовища визначає синтаксис повідомлення, який, у свою чергу, зумовлює використання відповідних морфологічних засобів.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Глезер В.Д. Зрение и мышление. - Санкт-Петербург: Наука. 1993. - 265 с.
2. Ельмслев Л. Метод структурного анализа в лингвистике. - В кн.: Звегинцев В.А. История языкознания XIX - XX веков в очерках и извлечениях. ч. 2. - М.: Просвещение, 1965.
3. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. - М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. - 309 с.
4. Кисленко Ю.І. Системна організація мови. - К.: Український літопис, 1997. - 217 с.
5. Кисленко Ю.І. Архітектура мови. - К.: Віпол, 1998. - 345 с.
6. Компьютерная лингвистика; моделирование языкового общения. - М.: Прогресс, 1989.
7. Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный Л.В. Человеческий фактор в языке. - М.: Наука, 1991.
8. Мартине А. Основы общей лингвистики. - В кн.: Новое в лингвистике. - М. - 1963. в. 3.
9. Мельников Г.П. Системология и языковые проблемы кибернетики. - М.: Сов. Радио, 1978. -368 с.
10. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. - М.: Соцэкгиз, 1933.
11. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. - М.: Прогресс, 1988.